

HITTANI PROBLÉMÁK

A hittan központi kérdése a kijelentés és a hit.

1. A kijelentés olyan isteni valóság, mely a vallásos ember számára személyes élmény alakjában válik aktív hatóerővé. Isten kijelentése számunkra progresszív és dinamikus; nem lezárt történeti tény, hanem folytatólagos valóság, mely ma is történik s a jövőben is történni fog a végtelenségig.

A progresszív kijelentéssel kapcsolatban felmerül az a kérdés, hogy vajon a folyton fejlődő vallásos élet nem fogja-e idővel túlhaladni magát a jézusi kereszténységet? Ezt a kérdést feltehetjük ebben a formában is: Vajon a kereszténység tökéletes-e, tehát abszolút vallás-e, vagy pedig a *kereszténység is egyik formája* a vallásos hitnek? Ez a kérdés heves vitákra adott alkalmat, ma azt hisszük, hogy talán örökre le van zárva. Amióta tudjuk, hogy a hit lényege nem az elmélet, hanem az élő hit, s következőleg nem az, hogy melyiknek van precízebbül kidolgozott hittana, hanem az, hogy melyik tudja az Istennel való létközösségét bizonyosabbá tenni, azóta nem beszélünk a vallásoknak, illetőleg a hitelméleteknek abszolút, egyedül üdvözítő formájáról. Tehát a kereszténységnek abszolút voltáról sem. Igaza van Lessing gyönyörű példázatának: nem az a fontos, hogy a csodatevő gyűrű valakinek a birtokában legyen, hanem az a fontos, hogy ki-ki úgy éljen, mintha az igazi gyűrű nála volna. Tehát a kereszténységre nézve sem az a fontos, hogy abszolút vallás-e, vagy nem, hanem az a fontos, hogy aki Jézus követője, csakugyan legyen Istennek alázas, engedelmes gyermeke. Ekképpen kerül unitárius értelmezés szerint a progresszív kijelentésbe a mechanikus (vagyis könyv alakban, gépiesen diktálva történt) kijelentés helyére a dinamikus kijelentés, amely nem megváltozhatatlan természetfölötti igazságokat tartalmaz, hanem az Isten és lélek közösségéből eredő belső impulzust, ami a hívő ember számára végeredményében egész vallás-erkölcsi érzületét és életfelfogását jelenti. Ilyen lelkülete volt a bibliai nagy személyiségeknek, prófétáknak, Jézusnak és az apostoloknak. Most már mi, unitáriusok, a Bibliát csak abban az értelemben tartjuk isteni kijelentésnek, amely szerint ezen nagy vallásos személyiségekről olyan hatalmas és életformáló erőt őrzött meg, amely lényege és hatása szerint minden más ilyen erőnél elsőbrendű.

A Biblia ebben az értelemben tulajdonképpen nem is kijelentés, hanem a prófétákban, Jézusban és az apostolokban történt kijelentésnek a bizonyossága. Más vallásos dokumentumnak is lehet a Bibliához hasonló kijelentés jellege, ezeket azonban a Biblia elsődleges produktív jellegével szemben reprodukzív kijelentés-okmányoknak nevezzük, mivel a bennük levő isteni erő, valamilyen úton és módon a bibliai nagy személyiségekben megnyilatkozó elsődleges, produktív kijelentésre vezethető vissza. Ha pedig nincsen benne ilyen kapcsolat az ősz, eredeti kereszténységgel (mert hiszen ez az eset is lehetséges), akkor a benne megnyilatkozó kijelentés minőségileg rendszerint alacsonyabb a jézusi kereszténységénél.

Hangsúlyozzuk azonban, hogy felfogásunk szerint a hit nem Jézus ajándéka, hanem Isten ajándéka, következésképp nemcsak annak lehet létközössége Istennel, akit erre Jézus megtanított. Az Istennel való létközösség képessége felfogásunk szerint lelkünkben éppen úgy benne van, mint a jóra vagy rosszra való készség. E képességet lehet kifejlesztés nélkül szunyadni hagyni és lehet céltudatosan kiművelni. Jézus a vallásos lelkek kiművelésének tanítómestere, megtanított arra, hogyan közeledhetik a lélek Istenhez. Annyira meggyőzőleg, oly biztos módszerrel s oly feltétlen sikerrel, mint Jézus tette, senki sem tanította a hívő embert imádkozni. Azért mondják, hogy Ő a mi szabadítónk, mert lelkünket az imádságra való tanítással kiszabadította a vallásos műveletlenségből következő bajokból. Azonban Jézus csak az indítást adta, imádkozni nekünk kell, mert mi akarunk Istennel életközösségbe jutni, nem pedig más. Az imádkozásnál s illetőleg a hitnél is a mi egyéni ténykedésünk a fontos. És mivel a hit képességei is mi bennünk vannak, lehet, hogy e képesség a Biblia nélkül, s így Jézus személyes példájának ismerete nélkül, más nemű reprodukzív tények és tényezők hatására is kifejlődik. Az ókorban nem ismerték Jézus személyét és tanításait. És mégis, nem hisszük, hogy Istennel nem éltek volna akkor is a mi életeszményünk szerinti lélekközösségben azok a felvilágosultabb elmék, akik ki tudtak szabadulni a politeizmus ideológiájából. A középkorban kevesen tudtak írni és olvasni, ritkaságszámba ment az olyan pap, aki nemcsak látott Bibliát, hanem olvasott is belőle. Ilyen körülmények között azok, akik keresztényeknek nevezték magukat, nem mind ismerhették Jézust. És mégis nem merjük kétségbe vonni, hogy ezek között is ne lettek volna olyanok, akik igazi életközösségben éltek Istennel. Mi ennél is több, tudjuk, hogy ma mennyi felfogás van Jézus életéről, tanításainak értelméről és jelentőségéről. S ellenére a sokféle, olykor nagyon is eltérő véleményeknek, mégis ki merné tagadni azt, hogy a legkülönbözőbb felfogású emberek egyenlőképpen lélekközösségben élhetnek Istennel. Mert ismétljük, a hit nem Jézusnak ajándéka, hanem Istennek ajándéka. Isten pedig mindenkinek, tudósnak és tudatlannak egyformán ugyanaz, ha tiszta szívvel keressük. A tiszta szív pedig nem Jézusnak, hanem Istennek ajándéka.

Az igazi életközösség Istennel, felfogásunk szerint, nem függ Jézusnak ismerésétől. Megfordítva: Jézus életének és tanításának ismerése önmagában véve éppen úgy nem tesz senkit ipso facto istenes életű emberré. Mindenféle ismeret előbb egyéni lelki élményünkkel kell hogy váljék, s csak azután és ilyen alakjában tud életünknek aktív tényezője lenni.

Az elmondottakkal szemben a hagyományos keresztény teológia hívei azt szokták felhozni, hogyha csak a személyes élménnyé lett kijelentésnek van aktív ereje, akkor e felfogással tulajdonképpen megszüntetünk a kijelentésre vonatkozólag a keresztény és nemkeresztény hitfelfogás között minden különbséget.

Mi a felfogásunk erről a kétségtelenül nagyfontosságú kérdésről? Mi abból a tényből indulunk ki, hogy az Istennel való létközösség képessége természetszerűleg él bennünk. A vallásalapítók jelentősége attól függ, hogy részint személyes életük példájával, részint pedig tanításaikkal, ezt a lelki képességet követőikben mennyire tudták Istennel való valóságos létközösséig kifejleszteni. Az összehasonlító vallástudomány és vallásbölcsélet arról tesz bizonyosságot, hogy a vallásosságnak ez a lelki alap-ténye minden időben és minden hívőben meg volt és meg van. A trinitáriusok azt mondják — ha az igazi vallásosság nem speciálisan keresztényi, akkor a kereszténység nemcsak hogy nem abszolút vallás, de elvesztette vezető szerepét is az üdvözülés felé vezető úton. Szerintünk ugyanis egyetlen vallásnak, tehát sem a keresztény, sem a mohamedán, sem a zsidó, sem a buddhista vallásnak nem az a hivatása, hogy a hívő lelkébe beleplántálja a vallásosságnak képességét, ezt a képességet mi Istentől kaptuk. A vallásoknak feladata ezt a lelki képességet bennünk öntudatosáá kifejleszteni. Mármost az összehasonlító vallástudomány bebizonyította azt, hogy a vallás alap-ténye minden hívőben megvan.

2. E kijelentés nem közvetlenül jut tudomásunkra, hanem hatásában. Mi Istenről csak képességeink reprodukciójából értesülünk. Jézus nem látta Istent szemtől szembe, hanem csak érezte és elképzelte. Mi úgy vagyunk teremtve, hogy bár sok dolgot közvetlenül érzékelünk, tudni csak azt tudjuk, ami lelkéből a közvetlen érzéketekből újra teremtődött. Bármi is csak akkor bír számunkra jelentéssel, ha mi róla lelkünkben képet alkottunk s e képet jelentéssel láttuk el. Minden rajtunk levő dolgot előbb le kell hogy fordítsunk lelkünknek nyelvére s csak úgy értjük meg. Számunkra Isten, a világ, az ember, a kezdet és a vég, az élet értékei, az erkölcsi törvények mind-mind ilyen egyéni értelmi alakzatokban, fogalmakban válnak megérthetővé.

Mármost a hittannak Isten nem a maga közvetlen valóságában a tárgya, hanem csupán a róla alkotott emberi fogalmainkban. Belőle csak annyit tudunk felfogni és megérteni, amennyit szavakba is foglalhatunk, a többi tehát lényének az a része, amit még a „bölcsláncs sem érhet föl“, csupán érzés alakjában zsong lelkünkben. Ennélfogva a kijelentés is csak konkrét jelentéssel bíró fogalmakban tárgya a hittannak. Amiből viszont az következik, hogy a hittan számára a hit annyi, mint a vallásos lelki életnek fogalmakba foglalt és rendszerbe elrendezett része. A kijelentés és a hit tehát nem azonos, hanem korrelát fogalmak. Nincs olyan kijelentés, amely vallásos lelki élmény ne lehetne és nincsen olyan vallásos lelki élmény, mely több-kevesebb szabatossággal a hit fogalom nyelvére lefordítható ne volna: amiképpen nincs olyan vallásos hit sem, mely ne a fenti értelemben vett isteni kijelentésen alapulna.

3. A hittannak nem az egész kijelentés és folytatólagosan nem az egész vallásos lelki élmény a tárgya, hanem csupán a belőle szavakba, ille-

tőleg fogalmakba foglalható rész: a hit. A hittannak fejlettségétől függ, hogy az élő hitből mennyit tud a fogalom nyelvére átfordítani.

Ennyivel azonban még nem jelöltük meg teljesen sem a hitet, sem a hittant. Ugyanis el kell róla mondanunk még egy nagyon fontos dolgot, ami úgy a hitnek, mint a hittannak legsajátosabb lényegéhez tartozik.

A hitet némelyek a kijelentett igazságok foglalatának, mások bizalomnak szoktak mondani. Mindkét meghatározás hiányos. Ha a hit kijelentett igazságok foglalatát, akkor kérdezzük, hogy hol itt a kapcsolat a vallásos lélekkel? Ha pedig a hit annyi, mint bizalom, akkor meg hiányzik e meghatározásból a legfontosabb rész: kiből bízunk? A teljes definícióhoz mind a két állításra szükség van: tehát azt kell mondanunk, hogy a hit annyi, mint: igaznak tartás és bizalom. Ugyanis a bizalomnak csak akkor van értéke, ha tudom, hogy miben, illetve hol kiből bízom. Ez a tudás az, amit az előbb úgy mondtunk, hogy igaznak tartás. Van tehát a hitben egy gyakorlati elem, a bizalom, és van egy elméleti rész, ez az igaznak tartás. Most már az a kérdés, hogy miképpen tekinthetjük a hitnek elméleti részét a tényleges reális valóság olyan ismerésének, amit egyúttal teljes igazságnak is tartunk? Ezt a kérdést így is fogalmazhatjuk: mi a hit-igazság?

A hit a dolgoknak nem tapasztalati megismerése, hanem a dolgoknak megmagyarázása, értelmezése egy bizonyos szempont szerint. A hitben tehát tulajdonképpen szimbolikus gondolkodás megy végbe, melyet a fantázia irányít, s mely szavakba foglalva megérthetővé igyekszik tenni az addig kimondhatatlant. A hitnek igazsága nem attól függ, hogy mennyire egyezik a gondolkodásnak logikai igazságával, hanem attól, hogy milyen nagy és milyen mély az alapját képező fantázia-impulzus. Ennek a vallásos fantáziának a képei rokonképek a költészet képeivel, de annyiban mindjárt el is térnek azoktól, hogy a vallásos fantáziának a képeit nem tartjuk a képzelet játéknak, hanem a valóságnak, még pedig a valóságos valóság olyan képeinek, amelynek mi engedelmességgel tartozunk. Vagyis: a hit a vallásos léleknek olyan költészete, amelynek alkotásai (vallásos képzetek) életformáló erővel bírnak. E vallásos képzeteknek igazsága a bennünk levő szuggesztív erőttől függ. A keresztény mártírok meg voltak győződve arról, hogy a megismert vallásos igazságok rájuk nézve olyan abszolút igazak és kötelezők, hogy inkább meghaltak, semhogy azokat megtagadták volna. Hitük igazságának legfőbb bizonyítéka az ezen hit-igazságokban lévő szuggesztív erő volt. A hitnek igazsága tehát nemcsak a gondolat igazsága, hanem elsősorban a hitben levő és életet formálni képes szuggesztivitásnak az ereje, tehát nem a leglogikusabb hit a legigazibb hit, hanem az, amelynek legnagyobb az életet formáló szuggesztív ereje.

Ez a szuggesztív erő Istennek legsajátosabb megnyilatkozása: ez maga a legközvetlenebb isteni kijelentés.*

DR. BORBÉLY ISTVÁN

* Rövidített szöveg.

ADATOK A 16. SZÁZADI ERDÉLYI UNITÁRIZMUS TÖRTÉNETÉHEZ

Az erdélyi unitarizmus történetéről és teológiai problematikájáról sok értékes munkát írtak. Keveset foglalkoztak azonban a szász lutheránus és unitárius egyház 16. századbeli kapcsolatának kérdésével. A szász lutheránus egyház zsinati jegyzőkönyvei és történeti emlékei arról beszélnek, hogy az unitáriusok és lutheránusok között a 16. században gyakori érintkezés állott fenn.¹ A két egyház közötti kapcsolat kutatásánál nem hagyható figyelmen kívül, hogy a lutheránus forrásoknak az unitáriusokra vonatkozó megállapításait gyakran befolyásolta a reformáció polemikus szelleme. Az egykori feljegyzések írói attól sem riadtak vissza, hogy vezető unitárius személyekről minden tárgyi alap nélkül lebecsülő véleményt nyilvánítsanak.² A mai egyháztörténet-írásnak számolnia kell ezzel a ténnyel, és törekednie kell valóságos és adatokkal igazolt képet rajzolni a történeti személyekről és eseményekről.

Az unitarizmus az erdélyi reformáció utolsó hajtása. Szabad vallásgyakorlatát 1568-ban mondták ki a tordai országgyűlésen. Ez az unitárius egyház alapítási éve. Ebben az időben az országgyűlések vallási határozatai³ még nem beszélnek lutheránus, református vagy unitárius felekezetről. A vallásszabadság törvénye a reformáció minden irányára vonatkozott.⁴ Ugyanakkor a keresztény vallást változatlanul egynek hitték, annak ellenére, hogy a Szentírás, és a szertartások értelmezésétől függően különböző formában nyilvánulhat meg.⁵

Az országgyűlések vallási határozatai mind a reformációra utalnak. Az 1566. évi sibiui országgyűlés kimondja, hogy az evangélium hirdetését sehol sem szabad akadályozni, hogy Isten tisztelete, melyet minden kereszténynek szem előtt kell tartania, kárt ne szenvedjen.⁶ Az 1568. évi tordai országgyűlés minden prédikátornak megadja a jogot, hogy az evangéliumot saját felfogása szerint szabadon hirdesse.⁷ A vallásszabadság engedélyezését pedig azzal indokolja, hogy a „hit Isten ajándéka“, mely Isten igéjének hallgatásából ered.⁸ Az 1571. évi marosvásárhelyi országgyűlés határozata Jézus parancsára utal: „Keressétek először Istennek országát és az ő igazságát“, és ehhez kapcsolja rendelkezését, mely szerint Isten igéje mindenütt szabadon prédikáltassék, a hitvallásért senki ne bántassék.⁹